

Arany és a Magyar Tudományos Akadémia

Keresztury Dezső

Ha Arany akadémiai főtitkárságáról esik szó, általában két fajta vélemény szokott kiformalódni. Az egyik felfogás szerint a költő az Akadémia legnagyobb főtitkára volt. Nemcsak művei ragyogásával adott fényt hivatalának, de kivételes biztonsággal tájékozódott is a tudományos világban, hibátlan pontossággal látta el a tudományszervezés és az irodaigazgatás feladatait. A másik nézet szerint Arany alkalmatlan volt a szerepre, amellyel az egykorú magyar szellemi élet egyik legmagasabb polcára helyezték. Mindenféle tudományos minősítés híján, nem volt rá kellőképpen felkészülve és ezt maga is érezte. Ezért vonszolta rabláncként hivatala terheit és nem jutott ideje arra, hogy igazi hivatásának, a költészetnek éljen. Úgy gondolom, mindkét — itt és most szándékosan némileg sarkítottan megfogalmazott — felfogásban van valami igazság. A valóság azonban sokkal összetettebb annál, hogysem ilyen formulákba lehetne foglalni. A költő, az Akadémia, de maga az ügy is gondosabb vizsgálatot kíván és érdemel.

Az Akadémia történetét ismerve — még akkor is, ha mindújra némi kétség fog el bennünket az effajta nagyságrendi összevetéseket illetően — nyugodtan kimondhatjuk: nem a költő volt ez intézmény legnagyobb főtitkára. Voltak nála tágabb látókörűek, merészebben tervezők, jobb szervezők, fényesebb megjelenésűek, nagyobb tudósok a maguk szakmájában. Hogy e hivatal betöltői közt a legnagyobbak közé kerüljön, ahhoz hiányzott is természetéből nem egy fontos mozzgóerő. Bizonyos, hogy sokoldalú érdeklődését mindvégig megőrizte: főként mégis a költészet dolgai kötötték le figyelmét; a nyelvtudomány, a történettudomány, a lélektan, a társadalomismeret és a természet-tudomány legfeljebb annyira, amennyire annak „az egésznek áttekintéséhez” használhatta őket eszközül, amelyre Madáchcsal együtt ő is vágyott. Kétségtelen, hogy a legnagyobb magyar önművelők közé tartozott; a maga szorosabb területén: a verstanban, az irodalomtörténetben és a komparasztikában úttörő jelentőségű munkát végzett, bár csak természetes alapossággal és ítélőerővel. Jellemző, hogy jóformán minden szigorúbban szaktudományi kutatómunkáját — annyi költői töredéke társaságában — félbehagyta, hogy magát valamilyen jelentős feladat ellátására az elvállalás napjaiban-éveiben soha eléggé felkészültnek nem tartotta, hogy tehát minden foglalkozásának elméletét és gyakorlatát nem szűnt meg „tüzetes stúdium tárgyává tenni”. Nem egyszer — mint a lapszerkesztések esetében — merész önbizalommal, máskor — mint a tanárság, az igazgatóság, a főtitkárság esetében — csüggedten: vajon bírja-e? Egész életére jellemző az a levél, amellyel *Trefort* miniszter ajánlatát, aki a *Toldy Ferenc* halálával a budapesti egyetemen 1875-ben gazdátlanná vált magyar tanszékre hívta meg, visszautasította: „. . . töredékes és nem elég rend-

szeres ismereteimmel még akkor is csak nehezen éreznék rá bátorságot, ha . . . reményem lehetne, hogy megfeszített szorgalom által a hiányokat kiegészíthetem, a hézagokat betölthetem s folytonos önképzés által magamat e díszes állás színvonalára felküzdhetem". Egyebek közt ezt írta az az ember, aki akkor már tíz éve volt az Akadémia főtársa, akinél jobban akkor és abban a körben aligha ismerte bárki is irodalmunk fejlődésmenetének lényegét. Lehet persze, hogy a hatvanas évek derekára már megbénult benne az a becsvágy is — amire voltaképpen felnőtt eszmélete óta újra meg újra készült, s amit azután „éneklobból énektanárra” változván meg is tett —, hogy beleszóljon, mégha csupán mint a legmélyebb értelemben felfogott irodalom embere is, a közdolgokba. „Kritikai lapszerkesztésem alatt — vonta meg az akkoriban legjobban szerkesztett magyar folyóiratok hatásának mérlegét — elég alkalmam volt meggyőződni: praepceptorságom nem kell senkinek, — jó, hát nem kell!"

Hogy ebben az 1867-ben közzétett nyilatkozatban mennyi volt az ingerültség s mennyi a rezignáció, nehéz ma már pontosan lemérni. Bizonyos, hogy akkor már nem csupán a jobb közönség és a jobb írók közönye hangolta le, hanem a közszellem átalakulása is. Ez a „remények éveinek” elhanyaglása után alapjaiban megváltozott. Kereshetünk személyes okot is. A lélektan jól ismeri a megfeszített munkákat követő kimerültséget, az ihletett pillanatok, a kegyelem esőzése után a lelki szárazság állapotait. Feltehető tehát az is, hogy Arany, miután tűzokádók hevével és óriások erőfeszítésével megformálta mindazt, amit akkor a legfontosabbnak érzett, azért hallgatott el, hogy ne ismétlje önmagát. Azelőtt sem tette ezt soha. Ha megoldott egy-egy költői feladatot — pl. a naiv költői beszélyét, a hazafias allegóriáét vagy a rendkívül sok változatú balladáét — másfelé fordult érdeklődése; bírátaiban is újra meg újra elutasította az egyszer hatásosnak bizonyult s ezért rutinosan alkalmazott modor-ismétléseket. De itt nagyobb, összetettebb vállalkozásról volt szó. Olyanról, amelynek teljes erejű folytatásához az Aranyéhoz hasonló természetnek szüksége volt valamilyen nagyobb közösség együttérző részvételére; arra, hogy szükségesnek tartsa s ezzel igazoltnak lássa erőmegfeszítéseit. Látni fogjuk: ennek hiányát egyre szorongatóbban érezte; persze némileg fokozta is. Mert egyre jobban magába zárkózott. Lehetősége nyílt volna rá, sőt kötelessége lett volna, hogy éljen a társaséletnek azokkal az örömeivel, amelyeket hivatala nyújthatott, de meg is kívánt volna: hogy előadásokra, társaságba, színházba járjon, hogy utazzék, nyaraljon; de ő hivatalában vagy a huzatos, roppant magasságúra méretezett palota-szobákban dolgozott, olvasott, esetleg beszélgetett; olyan körülmények közt, amelyeknél legfeljebb külsőségeikben voltak puritánabbak a nagykőrösi tanár, vagy a pesti szerkesztő-igazgató otthonaiban uralkodók.

Fia, akinek fizetése nagyobb volt az övénel, beutazta már a fél világot, amikor ő karlsbadi kúraira is úgy utazott, hogy közben sehol meg nem állt, ahol láthatott volna valamit, vagy szórakozást kereshetett volna; pl. Bécsben. A világról az Akadémián is főként olvasóként szerzett híreket; ha sokoldalú volt is tájékozottsága, tagadhatatlan hogy ebben, ugyanúgy mint életének külső körülményeiben, tapasztalható bizonyos beszűkülés. Főtársi munkájából hiányzott a kezdeményezés lendülete. Azt, hogy az üléseket érdekesebbé tegyék, hogy minden osztály legalább félévenként tűzzön műsorára az illető tudományág legfrissebb eredményeit ismertető előadásokat, hogy az osztályok a külföldi akadémiák Comptes-rendu-ihez hasonló Értesítőket adjanak ki, hogy

az intézmény könyvek, könyvsorozatok és állandó közlöny kiadójaként terjessze is a tudományos ismereteket, hogy munkásságáról idegen nyelvű tájékoztatók is lássanak napvilágot, s annyi más jószándékú terv nem az ő kezdeményezésére öltött testet, ha testet öltött. Ötletekkel el volt látva ő maga is persze, de kedvéből, erejéből mintha csak arra futotta volna, amit, magáralmozva el kellett végeznie; ez hétköznapi körülmények közt is elég volt egy embernek.

Ha azonban nem akarjuk is — némi tiszteletteljes, a költő szándéka ellenére érvényesített nagyítással — a legnagyobb főtitkárnak nevezni, bizvást sorolhatjuk a legkiválóbb, mert legkörültekintőbb és legpontosabb tisztviselők közé. Ehhez megvolt már minden előfeltétele, amire ő maga is nyugodtan támaszkodhatott. Szülővárosa másodjegyzőjeként is a közösség esze: három kormányzó szervének „tollasa”, írás- és törvénytudó mindenese volt; nagykőrösi tanár korában a kötelességteljesítő és okos nevelő mintaképe; a Kisfaludy Társaságnak nemcsak történettudója, de újrászervezője, életbentartója; lapszerkesztőként kiadványainak szerkesztője, terjesztője, nagyrészt írója is. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az újjászervezett Akadémia adminisztrációja igen megnövekedett. Nemcsak azért, mert az intézmény életében nagyrészt járatlan, vidéken élő új tagok seregét kellett tervszerű munkára szervezni és az erősen bővülő nemzetközi kapcsolatokat megfelelő nyelvi-formai szinten életben tartani; nemcsak azért, mert az Akadémia a mind újra megélenkülő politikai életnek is egyik központja lett és maradt; hanem főként azért, mert éppen Arany főtitkárrá választásának idejére, 1865-re készült el az új palota, s az új titoknoknak nemcsak a belső berendezés, de a beköltözés irányítását is át kellett vennie.

A tőle megszokott gondossággal és a hosszú közszolgálatban szerzett gyakorlatlal hamarosan rendet teremtett a titoknoki hivatalban; megszervezte az elmaradt székfoglaló előadások pótlását, az ülések műsorait, gondoskodott a határidők megtartásáról, a posta, az irattár rendjéről, az ügyiratok iktatásáról, az osztályok munkájának összehangolásáról, az akadémikusok hivatalos vagy a hivatalal kapcsolatba hozható ügyes-bajos dolgainak elintézéséről, a különféle, egyre szaporodó kiadványok gondozásáról; vezette a jegyzőkönyveket, felügyelt a gazdálkodásra, előkészítette a palota átadásának-felavatásának ünnepeit, a nagygyűléseket, az évi jelentéseket; végezte az új tagok beiktatásának, az elhunytak elbúcsúztatásának, az intézmény népszerűsítésének szervező s részben végrehajtó munkáit; és annyi mindent még, a takaríttatástól a palotát látni kívánó kitűnőségek és látogató csoportok kalauzolásáig. S mindent két éven át Üllői-úti lakásáról bejárva; mert a palotában épült titoknoki lakást bérbe adták — ezzel önérzetében is vérig sértve a költőt. Két évvel később, 1867-ben a tovább bővülő intézmény vezetői, *Eötvös József* és *Lónyay Menyhért* jóvátették ugyan e hibát, a költő fizetését is felemelték, és megfelelő segéderőt rendelvén melléje, főtitkárrá, tehát az osztálytitkárok főnökévé tették. Ezzel megnőtt ugyan hivatali személyzete, de megnőtt munkaköre és felelőssége is. Az elnök úgy rendelkezett, hogy minden gépies munkát a jegyző meg a beosztottak vegyenek át; Arany azonban, aki „addigi tapasztalatai után” nem remélte, hogy ez kedvére megvalósulhasson, nem is nagyon törekedett rá, hogy igénybe vegye a könnyítéseket.

Működésének területét, ügyintézését azonban most is tüzetes stúdium tárgyává tette. S csak kivételes képességeit ismerve nem látszik rendkívülinek

az a biztonság, amellyel a világ tudományos életében eligazodott. Mert hiszen minden lényeges intézményről, személyről, eredményről tudott; az Akadémiának az egész világ tudományos köreire szétágazó levelezését, több nyelven is ő maga fogalmazta. Megrendítő annak az irattömegnek a látványa, amely fogalmazványjaiból, saját kezű leveleiből, irataiból s az irányítása mellett létrejött okmányokból felhalmozódott (a sok ezer hivatali iratnak még erősen válogatott darabjai is a kritikai kiadás egy testes kötetét töltik meg).

Hogy élete az Akadémián mindinkább egy munkájába temetkező mintahivatalnokéra emlékeztetett, magyarázhatja az évtizedes beidegzettség, amely már-már hiánynak érezte, ha kevesbedett a hivatali munka; magyarázhatják a személyes felelősségérzés túlzásai, amelyek mindig is jellemezték e „túlérzékeny fájvirág”-ot; teljesen érthetővé azonban semmiképpen sem tehetik. Mert hiszen akkor már, a hatvanas-hetvenes években a pusztá megélhetés gondja aligha kényszeríthette rá, hogy le ne tegye azt a hivatalt, amelyet mind terhesebbnek érzett ugyan, de évről évre növekvő panasszal mégiscsak újra meg újra elvállalt; már 1867-ben, amikor beköltözött a palotába így sóhajtott: „ezt az egy évet is fájdalmasan toldom már az eddigiekhez”. Munkát, megélhetést találhatott volna ekkor már akárhol; de felépíthette volna — volt rá elég pénze — azt a „csendes fészket zöld lomb árnyán” is. Mi készítette tehát — a már említett okokon túl — arra, hogy még több mint egy évtizedig a palota foglya maradjon? Talán valamivel közelebb jutunk az igazsághoz, ha felidézük Akadémiánk történetének néhány fontos mozzanatát.

Köztudomású, hogy egy magyar Tudós Társaság első tervei írók, pontosabban: literátus műveltségű emberek körében jöttek létre, hogy az Akadémia valóságos megalapításában döntő jelentőséget kapott nagy reformkorunk első vezető személyiségének *Széchenyi Istvánnak* lelkesült gesztusa: annyi hazafiúi felajánlás, adomány, alapítvány példája. A Magyar Tudományos Akadémiát egy mind magasabbra emelkedő, végül is forradalomba és szabadságharcba torkolló nemzeti mozgalom teremtette meg. Fő célja a magyar nyelvű műveltség fejlesztése, sajtósági ellentmondásban is állt annak a birodalomnak céljaival, amelynek része volt az ország, s amelynek vezetői nem egyszer tettek komoly kísérletet rá, hogy a birodalom egységes nyelvvévé a németet fejlesszék-terjesszék. Figyelemre méltó, hogy a mi Akadémiánk nevéből hiányzik az első ilyen intézmények nevében mindig ott csillogó „császári”, „királyi”, „cári” jelző. Az intézmény létrehozásában, anyagi alapjainak megteremtésében, társadalmi és politikai rangjának biztosításában döntő szerepe volt persze a főnemességnek és a főpapságnak, amely az Akadémián egy századon át meg is tartotta a vezetést. A tagok és tisztségviselők között azonban mindinkább növekedett a köznemesi vagy nem nemesi, polgári, esetleg jobbágy származású honoratior-értelmiségi írók, művészek, tudósok száma. Ez megfelelt a kor nemzeti érdekegyesítési politikájának, de szükségszerű is volt: a legfőbb vezetést országosan is maguknak biztosító főrendek aligha tudtak volna egy akadémiára való magyar író, tudóst a maguk köreiből kiállítani. Még akkor sem, ha az irodalom ott még főként a literatúrát jelentette is.

Figyelemre méltó, hogy éppen ennek a fogalomnak értelmezése körül kristályosodtak ki azok a nézetek s alakult meg az a külön szervezet, amely a közös végső célt megtartotta ugyan, de önállósult az Akadémia mellett: a Kisfaludy Társaság. Tudós és szépirodalom, literatúra és költészet közt a régiségben nem volt szokás lényegi különbséget tenni. A modern tudomány azonban egyre

jobban körülhatárolta a maga területeit, kialakította saját módszereit, kifejlesztette a maga szervezeteit. A költészet számára óriási s az emberi lélek számára igen lényeges területeket tett szabaddá: az irodalomnak azt a kontinensét, amelyet azóta szépirodalomnak szokás nevezni. Ez a terület a XVIII—XIX. század fordulójára idején alakította ki öntudatosan is a maga sajátos világát, határolta el tárgyköreit, dolgozta ki módszereit s az ezeket bíráló-szabályzó tudományt, az irodalom-esztétikát. A XIX. század folyamán pedig egyre nagyobb súllyal jelentkezett a szépirodalom sajátos közönsége is, a polgárság, illetőleg — főként Közép- és Kelet-Európában — az ennek szerepét betöltő, a hagyományos rendi tagozódásból mindjobban kinövő értelmiségi középréteg. Az emelkedő reformmozgalommal együtt — amelyben ez a középréteg egyre fontosabb szerepet kapott — irodalmunk is kilépett a nyelvápolás határai közül: a nemzeti lélek ébresztője, a hazafiúi és a reformpárti közérzület nevelője kívánt lenni. A szépirodalom önállósulása, tekintélyének, hatásának megnövekedése erősen befolyásolta mind művelőinek, mind az irodalom jelenét és múltját értéklő tudósoknak öntudatát, megváltoztatta értékrendjét.

A Magyar Tudományos Akadémiának is voltak egészen 1949-ben lefolyt átszervezéséig író- és művésztagjai; volt „széptudományi” tagozata is. Természetes, hogy ebben főként szakmájuk tudósan is művelt képviselői találtak helyet; a „természet vadvirágai” kívül maradtak. Ezért hát egyre inkább szükség volt olyan szervezet létrehozására, amely a szépirodalom embereit egyesítette: az új társaság hangsúlyozottan „szépirodalmi intézetnek” nevezte is magát. Emellett azonban a Kisfaludy Társaság hamarosan a fejét mind határozottabban felemelő értelmiség szellemi fellegvára is lett. Alapító és tevékeny tagjai közül érdemes kiemelni *Bajza Józsefet, Czuczor Gergelyt, Erdélyi Jánost, Fáy Andrást, Jósika Miklóst, Kölcsey Ferencet, Szalay Lászlót, Vörösmarty Mihályt*. A névsor első látásra jelzi azt, amit a Társaság aztán tettekkel és művekkel is bizonyított: nem egy nemzedék, hanem egy öntudatosodó társadalmi réteg hozta benn létre a maga fórumát.

Bajza már 1830-ban egy népes csoport helyett és nevében szögezte le a conversations-lexikoni pörhöz írott Észrevételeiben: „Megtanultam igenis a társasági élet viszonyait tisztelni; tudom hogy ott herceg és gróf, báró és nemes, polgár és paraszt van; . . . de értem viszont azt is, s igen jól, hogy ezen tartozás, ezen kötelek csak a polgári kör határáig nyúlnak, ott, ahol az írói reszpublika kezdődik . . . ezek megszakadnak. . . . Jaj akkor a magyar litteraturának . . . ha felette mágnási kény diktátorkodik.” Egy évvel később a Kritikai Lapok vezérszavában így egészítette ki ezt: „A kiadó örömmel . . . látja, hogy a magyar írók pártokra, felekezetekre kezdenek szakadni. Óhajtánál, hogy a pártok szelleme el ne szunnyadjon . . . mit szendergő béke s nyugalomban tengés húsz év alatt nem tehetne, azt a vélemények háborúí, írói párt s vetekezés 2—3 év alatt képes eszközölni.” S aztán még egy év múlván ezt írta az írók köztársaságáról: „Nagyobb, népesebb, tiszteltebb, szabadabb reszpublika világelejtől nem volt, mint az íróké . . . ezen státus politikája szavak, gondolatok s észrevételekben áll inkább, hogysen tettben . . . A hírt és dicsőséget a publikum osztogatja . . . halhatatlanságot csak az idő adhat . . . Eltörlni ezen reszpublikát a föld minden hatalmai sem bírnák; s fenn is fog maradni világ végéig.”

E meghatározásban legalább olyan fontos a reszpublika rendíthetetlen önbizalmának, mint sokszínűségének hangoztatása. Bajza e köztársaság ideológusa volt; motorja Toldy Ferenc, aki 1835—1861-ig a Tudományos Akadémia

titkára is, 1836-ban a Kisfaludy Társaság létrehozását ő kezdeményezte, s ennek igazgatója is lett 1860-ig. Mindkét hivatalában tehát Arany elődje. De elődje s aztán társa is abban a munkában, amelyet irodalmunk történetének, szervezésének, az ízlés nevelésének területén Arany is vállalt. Az abszolutizmus korában legfőbb szervezője és okos őrzője irodalmunk folytonosságának; a nehéz körülmények között fenntartott Új Magyar Múzeum (1850—1860-ig) kissé akadémikus előfutára Arany folyóiratainak. Főként e reszpublika eszményeinek és tevékenységének népi vonatkozásait hangsúlyozta Erdélyi János; hat évvel idősebb Aranynál, de ő is „nemtelen”; ennek ellenére 25 éves korában a Tudós Társaság levelező tagja, 1843-tól 49-ig a Kisfaludy Társaság titkára. Elméleti munkáival, népköltési gyűjteményével, de költeményeivel is előfutára, öntudatosítója a nép-nemzeti irodalom koncepciójának. A szabadságharc idején együtt radikalizálódott az eseményekkel, Reszpublika címen szerkesztett lapjának Arany is munkatársa volt. Világos után bújosnia kellett.

Érthető tehát, hogy az abszolutizmus idején betiltották a Társaságot; akkor csak az Akadémia működhetett. Látszatélet volt ez is persze, főként politika-mentességénél fogva, szinte csupán néhány tudománykedvelő arisztokrata személyes kedvtelése, oly korban, amelyben mindenfajta pártcsoporthozulás — még az egykori békepárt s a konzervatívok pártja is — gyanús lehetett. Arany 1870-ben, akkor amikor az újjászervezett Akadémia mint intézmény is „közintézmény” lett, így jellemezte azt az állapotot: „Azon halhatatlan érdemű hazafiak, kik 40 év előtt társulatunkat megalapíták, az által vélték e zsenge intézetet minden eshetőségtől megóvhatni, ha ennek igazgatását kezükből ki nem bocsájtják. Saját körükből egy igazgatótanácsot állítottak föl, mely magamagát egészíté ki, választá elnökeit, elnökül egyszersmind az Akadémiának is . . . Oly időkben, mikor a gyanakvó vagy éppen ellenséges hatalom irányában a magántulajdon a közvagyonnál több biztosságra, egyesek tekintélye a testületinél nagyobb elismerésre számíthat, nem vonhatni kétségbe a főnebbi intézkedés célszerű voltát. Pedig a »tudományok magyar nyelven művelésére« alapított intézet már bölcsőjében sem nagyon örvendett a hatalom őszinte rokonszenvének. Aztán jöttek a nemzeti elnyomatás keserű évei: . . . Hallgatnia kelle ugyan, működése hosszú évek során meg volt zsibbasztva, s midőn újra életjelt kívánt adni, ezt csak alapszabályzatainak oly módosítása árán tehetette, mely a tudomány művelését külön választá a n e m z e t i s é g t ő l, s mely minden léptét rendőri bilincsekbe verte. De, jobb idők reményében túrnie kellett, ha élni akart; mert a mozgás, ha korlátolt is, élet: míg a dermedtség hosszas ideig folytatva halál.”

Az Akadémia első elnökének, az aulikus, koronaőr *Teleki József*nek 1855-ben történt halála után a konzervatív, de magyarságában megingathatatlan, rendkívül tevékeny *Desseffy Emil* lett az új elnök. Sikerült kieszközölnie — bár az alapszabályok említett módosítása árán — az Akadémia újjáélesztését, új tagok választását, *Eötvös József* másodelnökségét. Így választották meg Aranyt is. Most Deáktól kapott üdvözlő levelet; a megbecsülésnek mily más hangnemében, mint egykor Petőfitől! „Kedves Barátom! — kezdi az ajándék-részvényeket küldő politikus, s így fejezi be —: nem mentegetem a szíves bizalmas megszólítást . . . de teljes mértékben hasonló viszonzást kérek és várok”. A taggá választás nemcsak kitüntetés, de remény és kötelesség is volt. Arany hozzáfogott a székfoglaló elkészítéséhez: Katona Bánk bánjáról akart írni, de aztán mégis a Zrínyi és Tasso kidolgozásához látott hozzá. Kissé „académicien malgré lui”-nek érezte ugyan magát, de nem mondhatott nemet

pesti barátainak, akik Széchenyi halálának gyászünnepeire is tőle kértek ódát. 1860 áprilisában megerősítették a Kisfaludy Társaság új alapszabályait. Arany megint elővehette lapszerkesztői terveit, s mikor kilátása nyílt rá, hogy a Kisfaludy Társaság igazgatóságát némi állandó fizetéssel megkaphatja, sietve beadta folyamodványát a lapengedélyért, s lemondva a nagykőrösi tanárságról, Pestre költözött. Innen azután már ki sem mozdult haláláig. 1882-ben az Akadémia palotájának oszlopcsarnokában állt ravatala.

1865. január 26-án választották meg, az elhunyt *Szalay László* helyére, az Akadémia titoknokának. A megbízás, amelyet csak ideiglenesen, „legfeljebb két évre” fogadott el, nem ért méltatlant, még akadémikusként sem. Az, hogy iskolai képzése nem volt — miután a debreceni kollégiumot sem járta ki — aligha jött itt számításba. Nagykőrösi tanár korában már felnött ésszel, nagy világirodalmi tudás, legalább hat nyelv birtokában, kötelességből és hivatástudatból is végigjárta azokat az utakat, amelyeken diákként épp hogy elindult. Irodalomtörténeti előadásaiiban — amelyeket, igaz, a Toldy által feltárt anyag ismeretében és csupán az iskolai oktatás számára írt — világosan kirajzolódnak egy olyan jól megalapozott fejlődéstörténeti gondolatmenet körvonalai, amely azt bizonyítja, hogy van a magyar irodalomkutatásnak egy sajátosan hazai ere, amely a feltárandó tényanyag elérhetően teljes ismeretében sem szakad el az irodalom élő gyakorlatától s a nemzeti történelem aktuális problematikájától. E hagyomány folytonossága legalábbis *Kölcseytől Horváth Jánosig* megszakítatlan. Egyik legfontosabb láncszeme Arany sajnos csupán vázlatosan odavetett összefoglalása lehetett volna. Tudománytörténeti tekintetben is fájdalmas veszteség, hogy abbahagyta úttörő, bizonyos mértékben máig alapvető kutatásait a magyar verstan területén; s nem hasznosította eléggé páratlan emlékező-kombináló tehetségét és a szövegek rostjaiba is behatoló figyelmét az összehasonlító irodalomtörténet területén, a Zrínyi és Tasso, említetten, töredék maradt. De úttörő, vagy legalábbis a legnagyobbakra néző nevelő munkát végzett szerkesztőként is. A kérdés minden vizsgálójának feltűnt annak az irodalmi termésnek temérdeksége, amely Arany első pesti féltizedének idején létrejött. De terjedelménél még feltűnőbb ennek a prózaírói munkásságnak rendkívüli sokrétűségében is megnyilvánuló egyneműsége. A vizsgálódó kutatás máig sem tud mindent azonosítani az álnéven vagy névtelenül megjelent írásokból. De ez a folyóiratok egészét tekintve nem is lényeges. Voltaképpen ő írta az összes számokat; mert hiszen szerkesztőként nem elégedett meg a közölt darabok elvszerű gonddal történt kiválasztásával, sugalmazásával; sokkal jobban beavatkozott mindenbe, amit lényegesnek tartott: innen a sok szerkesztői megjegyzés, kiegészítés.

A váratlan-hirtelen virágzás oka lehet, hogy Arany, kiszabadulván a halálra unt környezetből, új, kedvezőbb viszonyok közé került. De új munkakörei egymást segítve ki is egészítették egymást. Az Akadémia költőtagja, a Kisfaludy Társaság alkotó szervezője, a Szépirodalmi Figyelő meg a Koszorú mindenestül szerkesztője ti. ugyanabban a körben forgott, és ugyanazon cél szolgálatában tevékenykedett. A három szerepre több mint egy évtizede készült. Ezért fonódhatott össze három tevékenysége anyagilag, a célokat és munkaköröket, de még a munkahelyet tekintve is. Az Akadémia, a Társaság legfontosabb dolgairól Arany mindkét lapja állandóan — szinte félhivatalosként — beszámolt; a Társaság az Akadémia szomszédjaként helyezkedett el az Urak utcája 2. alatti bérházban. De vártak is Aranyra s készítették helyét a körül-

mények, a barátok és szövetségesek. A Deák körül szerveződő politikai vezető csoport, főként a csoport szürke eminenciása, *Csengery Antal* jól tudta, hogy országos tekintélyének biztosításához hozzátartozik az országosan elismert élő klasszikus is, akinek forradalmi múltja, már nem szúr szemet a hatalom embereinek, de ismeretes a hazai közvéleményben, s aki emellett példásan megbízható munkacérőnek is ígérkezik.

Az Akadémián – mint egykor a szalontai községházán – újra, de most már az ország egyik legfontosabb helyén a középpontba került Arany; nem a hatalom birtokosa, de a mozgásban levő ügyek beavatottja lett. A kiegyezést előkészítő hazai erők egyik legbefolyásosabb csoportja ti. az Akadémia körül alakult ki. Az új palota termeiben folytak le 1867-ben a legfontosabb tárgyalások; az intézet a kiegyezés után, nyilván érdemei elismeréséül is, nagyobb hatáskört, megnőtt tekintélyt, számtalan kitüntetést, legmagasabb ajándékot kapott. Ha valamire, a kiegyezést vállaló-végrehajtó hazai gárda hitelének biztosítására nagy szükség volt a nagy tekintélyű, népi származású, a népi-forradalmi hagyományhoz hű, de az udvar szemében is elfogadható költőre. Hogy valóban ilyen szerepre is szánták, hogy ebben ő nem érezte jól magát, perdöntően bizonyítja *Rónay Jácint*nak, *Eötvös Angliából* éppen 1866-ban hazahívott belső emberének feljegyzése. Eszerint az elnök így alkalmazta őt az Akadémián: „Őn szorosabb hivatalos összeköttetésben leend az akad. titkárral; ő nem udvarias, nem barátságos egyéniség, de ezt ne vegye szigorúan; Arany János jobb, mint aminőnek mutatkozik, s talpig becsületes ember. Nem társaságba való férfiú, ezt ő jól tudja, azért kerüli a tudományt; de oda-tűztük boglárul a kalpagra, most már ott kell ragyognia”.

Hogy erről is szó volt, a Szent István rend adományozása is bizonyította. A kitüntetést tiltakozva, *Eötvös* és *Wenckheim* miniszterek személyes kapacitálása után fogadta el a költő, azzal, hogy sem meg nem köszöni, sem nem viseli. Mégis úgy érezte, „fizetett hazaárulónak” fogják tartani, s még *Tompa* sem tudta igénél egyébbel vigasztalni: „a te világod nem e világból való”. A kiegyezéssel alig értett egyet. Az 1860 körül kialakulóban levő helyzetet, bár a Deák párt baloldalán, rezignáltan még hajlandó volt vállalni. 1867 azonban, s főként az, ami utána következett, megnyugtanni sem tudta, nem hogy lángragyújtani. „Valami nyomorult experimentumra lehetünk készen s örökké tartó ideiglenességre,” írta 1866 végén sógorának, s két évvel később *Tompának*: „Most igazán oldott kéve nemzeted! Korbács kell ennek, akkor összetart: adj neki egy ujjnyi szabadságot, s előljöngi a hazát!”

De miért maradt akkor mégis a helyén? Az említett okok – a hivatali munka megszokása, az állás adta biztonság s hasonlók – mellett főként nyilván becsületből. Szavát adhatta, hogy társaival együtt vállalja a felelősséget azért a kiegyezésért, amelyet Deák a körülmények kényszerében kialakított, megmentvén a nemzetnek a reformkor nagy eszményeiből egy mindjobban szétzúlló világban – ha akárcsak virtuálisan is – amit még megtarthatott. Mit tehetett volna mást? Magángazdálkodóként, birtoka bérbeadójaként annyi csalódás érte, hogy ezt az utat nem merte megkockáztatni. Vállalta volna a képviselőséget, az egyetemi tanárságot, hogy olyasmit hirdessen amiben nem hitt? Közéleti botrányt nem okozhatott olyan sereg híján, amelynek esetleg élére állhatott volna s olyan természet híján, amely ilyen szerepre alkalmassá tehetné volna. A kiegyezés létrehozóinak, de még inkább kihasználóinak sikerült minden komoly haladóan ellenzéki tömegerőt semlegesíteniök. *Tisza Kálmán*hoz, aki közeledni szeretett volna hozzá, nem volt bizalma, s amikor

az egykori ellenzék vezére „szegre akasztotta a Bihari Pontokat” s átvette a hatalmat, amelyet aztán, szennyes taktikákra és korrupcióra építve, másfél évtizeden át kezében tartott, véglegessé lett magánya.

Azzal válaszolt most is a vélt közhangulat s a valóságos belső ellentmondás szorongatására, hogy — kevés, az általános képet csak erősítő kivételtől eltekintve — másfél évtizedre költőként, íróként, a nemzet nyilvánossága előtt megszólaló közéleti szereplőként néma maradt. Elnémulását nem lehet csak ezzel az okkal megindokolni. A nagy családi gyász, az ihlet kiapadása, a valóságos betegségek elégséges és általa gyakran felhozott indokot szolgáltatottak a hallgatásra. De korábbi virágkorai bizonyítják, hogy nehezebb viszonyok közt is úrrá tudott lenni olyan körülményeken, amelyekre most hivatkozott, ha nagy vállalkozásainak folytatását, újak, aktuálisak megkezdését kérték bár igen nagy tisztellel számon tőle. A rejtett okról a nyilvánosság előtt nem szólhatott; régebben néhányszor már megégette magát. Ilyen tekintetben is figyelemre méltó, hogy amikor végre 1877-ben mégis felmentését kérte, legnagyobb barátai az Akadémián: Deák, Fötvös, Csengery már nem éltek.

Az a kép, amelynek fő mozzanatait igyekeztem itt — bár nagyon is vázlatosan — megrajzolni, első látásra komor és csüggesztő: egy nagy ember s egy nagy ügy lassú elvérzésének látványa. De ha a nagyobb összefüggésekre is figyelünk, és igyekszünk a felidézettek körül még néhány, csak látszatra nem szorosan idetartozó mozzanatot is megeleveníteni: a végső mérleg sokkal gazdagabb lesz. Mert Arany nagy szolgálatokat is tett az Akadémiának, s nemcsak mintahivatalnokként, de igen fontos tudománypolitikai feladatok megoldásának részeseként is. S hogy oly viszonyok közt, amelyeket súlyos teherként vállalt, a felnövekvő fővároshoz kötötte sorsát, kivételesen jelentőssé tette öregkori költészetét is.

Az Akadémia főtítkáráként ugyanazt a kétfrontos harcot folytatta, amely már az elveszett alkotmányt jellemezte, a szerkesztő munkáját irányította, de a briliáns Aristophanes-fordítást is sugallta: harcot a délibáb-kergető, régi dicsőségre hivatkozva erőszakoskodó, maradi nacionalisták meg a nemzeti értékeket eljászó, felelőtlen Hamarfi-rombolók ellen. Az Akadémián ezek nagyjából a lélektelen pozitívizmus meg a tudományos divat-fezőrség arculatával jelentek meg. A munkásságát irányító rendkívül sokrétű benyomás, eszmélkedés és vita három kimagaslóan fontos kérdésgóc körül kristályosodott ki. Ezek: 1. a népi nemzeti irodalom koncepciója, 2. az európai és magyar szellemi világ kapcsolatainak kérdése, végül 3. az eszményítés és a valósághoz tapadó hűség, a „tisztaság” meg a „gyakorlati” kutatás és alkotás a tudományban és a művészetben.

Már fellépése idején világosan megfogalmazta az első kérdéscsoportról vallott felfogását: célja a nemzeti költészet, egyelőre népies köntösben, később majd anélkül. Népi és nemzeti erők egyensúlyát látta és értékelte nagyra Petőfi költészetében s a magáéban is. Ehhez az eszményhez mindvégig hű maradt, bár az újdonságok, a komoly kísérletek iránt sokkal nyitottabban, fogékonyabban, alkalmazásukra készebben, mint kortársai közül akárki — epigonjairól nem is szólva. Egyik oldalon tehát a népieskedés ellen fordult, amikor az minden fejelem és céltudat nélkül elszabadult. A másik oldalon a seszínű, seízü irodalom ellen, amely az almanachlúra, az elhígt hegelianizmus vagy a pozitívista téglahordás hagyományait folytatta s vegyítette az egykorú európai divatok Pestre vetődött törmelékeivel. Az egyik fronton

vívott küzdelmében a népiesség híven őrzött értékei számára keresett lehetőséget, hogy tovább fejlődjenek, hogy magukba vegyék a világszerte módszerelesen kibontakozó népköltési és néprajzi munka eredményeit. A másik oldalon a klasszikus és az egykorú világirodalom jó költői és tudományos irányait és értékeit kívánta megismertetni az olvasókkal, írókkal és tudósokkal. Ily módon könnyű volna elveit — iskolás szabályokba foglalva — akademizmusnak, konzervativizmusnak bélyegezni. A gyakorlatban azonban rendkívül nyíltak és hajlékonyak bizonyultak.

Idevonatkozó elvi állásfoglalását és ennek gyakorlati alkalmazását még azok sem igen tekintették át, akik főtitkári tevékenységének minden apró tényét számbavették. Nem itt a helye e hiány pótlásának. Nem mulaszthatom el azonban, hogy ne idézzem itt a főtitkári beszámolóok elé bocsátott elvi állásfoglalások néhány jellemző részletét:

1. A tudomány hasznáról, kozmopolitizmusáról és hazai feladatairól az 1866-ban elmondott jelentésből: „Vannak . . . kik hasonló testületek munkásságát azért gáncsolják, mert a tudomány célját — mely első helyen maga a tudomány — félreismerik. Ezek mindjárt kész gyakorlati eredményt várnak a tudománytól . . . kivált mi magyarok, kedvelt szójárásunk szerint is gyakorlati nép — mely nevet vajha minél dicséretesebben érdemeljük meg — hajlandók vagyunk lenézni minden elméletet, ha nincs szembeötlő gyakorlati értéke; s egy magasztos tulajdonunk, a hazaszeretet, könnyen gyanúba veszi a tudomány kozmopolitizmusát . . . Ha valaha . . . most lehet a tudománynak legkevésbé szemére vetni, mintha meddő volna gyakorlati eredményekben. Összes anyagi haladásunk, melyre a XIX. század oly büszke; mindazon nagyszerű találmány, melynek bámulatosságát, a megszokás és gyakoriság miatt immár bámulni sem tudjuk, mindazon apró javítás melyek kényelmét ma már észrevételenül élvezzük: a tudományra utal bennünket mint nemzőjére. Elmondhatni: tudományban élünk, mozgunk, lélegzünk.”

2. A nyelv műveléséről, mint az Akadémia tudományos feladatáról az 1866-ról szóló jelentésből: „Vajon a nyelvre nézve tesz-e annyit e tudományos intézet, amennyit e szakbeli tagjai jókora számahoz mérve tehetne és, tekintve a szükségét, tennie talán kellene is? Oly biztos már nyelvünk gyakorlati fejlődése az irodalom terén, hogy bátran egyesek önkényének s a felkapó divatnak hagyhatjuk további folyamatát? . . . Nem az idegen szólások ama nemesebb fajtáit értem, melyeket művészi kéz művészi célból hódít meg a nyelvnek, hol szükét látja, hol kiváló díszel alkalmazza; értem a *gondatlanság*, a *majmolás*, a *divat* szándékos ferdítését vagy akaratlan sikamlásait . . . És az Akadémia, vagyis nyelvosztálya minden figyelmét a nyelv elemzésére, hasonlítására fordítva: kicsinyelheti-e többé, mint nem tudományost, ami a nyelv gyakorlati használatát körül történik? . . . azt hiszem, hogy a szépirodalmi szak, mely most jóformán azt sem tudja, mi dolga e tudományos Akadémiában, volna hivatva a nyelv gyakorlati használatának ellenőrzésére.”

3. A tudomány szerepéről a politika eluralkodása idején 1868-ban: „Elszakkadt, testvértelen helyzetünk hozza magával, hogy valahányszor a nemzeti életkérdéseinket illető politikai mozgalom magasabb hullámokat vet, mindannyiszor kisebb-nagyobb mértékben háttérbe szorul a szépművészet és a tudomány. Kevesen vagyunk . . . s mint ostromlott várban, melynek védőereje aránylag csekély, minden kéz, minden figyelem a leginkább veszélyez-

tetett oldalra pontosul össze, habár a többi védtelen marad is . . . Nem akarom elvitatni a polgár kötelességeit a tudóstól, de talán mégsem tévedek azt állítván, hogy a tudós főleg mint tudós teljesíti polgári kötelességét. . . Ez nem zárja ki, sőt éleszti a hazafias irányt . . . mert nem az a test ép és egészséges, melynek vére, erős rohamokban, majd a szívre, majd a fejre tolong, hanem amelyben minden szerv . . . teljes összhangban működik.”

4. S végül a tudomány eredményeivel történő visszaélésről, a német — francia háborúra utalván, 1871-ben: „Oly világeseményeknek voltunk tanúi, csaknem résztvevői a leviharzott esztendő folytán, melyek a szerény tudóst épp úgy megdöbbsentették cirkulusai közepette, mint a közélet emberét tanácskozó asztalánál. Mindabban, ami történt, az emberiség évezredes haladásának egyszerre tagadását véltük látni; s a tudomány férfiát kétely zsibbaszthatá: vajon amit az ismeret-vágy, messze múltba elenyésző századok óta, hangyaszorgalommal, vastürellemmel összehordott, nem fogja-e ismét elsöpreni dúló vihar; vajon a fáklya, mellyel ő az emberiség utait megvilágítja, nem fog-e ezentúl csupán kanócul használtatni minden eddigi építmény elhamvasztására? Csuda lett volna-e, ha a nyelvtudós döbbenve áll meg rokonító munkájában, látva, hogy művét az Erőszak országok hódítására, népfajok irtására kezdi kizsákmányolni; ha Clio eldobja tollát, midőn a népvándorlások viszonyait ismétlődni tapasztalja, ha a jogtudós botránkozva veszi észre annyi szép elmélete után az ököljog visszatértét; ha a bölcelem éppen válsztott népének tettein kénytelen pirulni; ha végre a mennyiségi és természettudományok minden dicsőített fejleménye, óriási haladása kiválóan arra fordítatik, hogy a rombolás eszközeit tegye ellenállhatatlanokká. Mert kinek volna kedve építeni, mikor a föld körüskörül hatalmasan reng, s eddigi építményeit roska-dozni látja?”

Hadd hívjam fel a figyelmet ennek az utolsó idézetnek felépítésére is. Arany prózáját sokáig szokás volt csikorgónak minősíteni. Hogy autonóm értékeire figyelmeztessenek, nem itt a helye; de figyelmeztetnem illik méltóságára, eszményt és valóságot egybefogó, világos szerkezetére: arra a latin ékesszóláson nevelődött magasrendű veretességre, amelyet még a nyelvünket és műveltségünket eléggé lebecsülő *Grillparzer* is elismert a legjobb magyar szellemek erényeként.

Itt elérkeztünk ahhoz a tételhez, amelyet a költő akadémiai létének legnagyobb nyereségei közt könyvelhet el a magyar műveltség értékeinek számbavevője: az Őszikékhez meg a Toldi szerelméhez. Ezt a páratlanul értékes és rejtélyes lírai és líraian epikai művet nem lehet elképzelni az Akadémia, a főváros, a Margitsziget és a Kapcsos Könyv nélkül. A mélylélektan vagy a költészeti szimbológia bűvárai akár jelképeknek is felfoghatják e helyszíneket. Az elsőt a magát önkéntes fogságra vető néma király váaraként, a másodikat a vár körül felsarjadó őserdőként, amelyről a néma szemlélő többet tud a benne lakóknál, a harmadikat mint valami modern Prosperó szigetét, amelyen megegyeszer felemeli pálcáját a költő-varázsló, a negyediket, ahova utódai számára zárja el üzenetét. Egyszerűbb szaknyelven: e két műben együtt van Arany költői művészetének minden bevált eszköze, de jelen van a megújuló magyar költészet minden lényeges csírája is.

Ismétlem: Arany nem legnagyobb Akadémiánk titoknokai-főtítkárai között. De bizonyos, hogy e helynek ő adott legnagyobb fényességét. Ezért is méltó és igazságos dolog tehát, hogy ez ünnepi alkalommal, szívünket magasra emelve, tisztelettel és megbecsüléssel hajtsuk meg előtte fejünket.